

хришћанског морала мора остати изван токова политике; уколико, пак, уђе у *vita activa* политике мора поступати сходно њеним унутрашњим законима.

Аутор овај свој смели закључак поткрепљује анализом данашњих демократија. Иако се чини да у добро уређеним либералним демократијама не важе принципи Макијавелијевог учења, Коста Чавошки с правом примећује да је Макијавелијево оправдање кршења дате речи и корисне преваре веома блиско савременом умећу стварања имица праведног политичара у јавности, односно савременом политичком маркетингу. С обзиром да свака власт, а нарочито демократска, почива на мњењу оних којима се влада, аутор закључује да и данашње демократије допуштају хипокризију која подразумева лаж и превару, што такође представља макијавелизам у лошем смислу те речи. Дакле, иако је своје револуционарно политичко учење Макијавели изнео пре скоро пет векова, чини се да “политички поковарено доба не престаје с његовом смрти. “

Милена Пешић

Филозофија зла, Лаша Фр. Х. Свенсена

**превод с норвешког:
Наташа Ристивоје-
вић - Рајковић**

Геопоетика, Београд, 2006.

Тема зла шувише је широка, разноврсна и неодређена да би је било које дело могло обухватити на задовољавајући начин. Зашто би се онда неко подухватио задатка да ипак напише књигу о злу? Можда управо зато што је уз овакву аргументацију сувише лако одустати од таквог пројекта, а постојање зла у свету не оставља никог равнодушним, а посебно не људе истанчаног филозофског и моралног сензибилитета какав је Лаш Фр. Х. Свенсен. Свенсенов избор био је да за полазиште узме човека како би схватио зло, не сматрајући да је тиме указао на корен зла, већ да је само анализу сместио тамо где се зло најпре уочава. Јер, постоји огроман јаз између наших искустава о злу и интелектуалних оруђа уз помоћ којих треба да га схватимо, те зло нестаје у позадини, „растаче се у позадинском жамору културе“.

Са „смрћу Бога“, нестао је и Сатана као фокусна тачка зла, што је закомпликовало савремену дискусију о злу, јер смо изгубили језик којим говоримо о њему. Двадесетовековној филозофији сцијентистичког

усмерења постао је стран термин зла, чврсто повезан с теолошком проблематиком, а представа о злу није добила место у рационалистичкој и научној слици света. Видимо друштвену беду и монструозне злочине, али осим у сасвим посебним случајевима, у којима постоји јасно дефинисан починилац, немамо кога да кривимо, немамо јасну слику где зло обитава. Тако долазимо до парадоксалне ситуације да је за већину нас зло одсутно из конкретног искуства, а свуда присутно у медијској стварности. Зло је постало децентрализовано и више није концентрисано у једној власти, а управо због тога што се оно налази свуда, изгубили смо језик којим говоримо о њему. Али у свету у коме неразумност побеђује на свим фронтовима та неразумност постаје сам принцип зла. Ова теза Жана Бодријара једна је од водећих идеја књиге *Филозофија зла*.

Зло није добро дефинисан, једнозначан појам у вези с чијим значењем постоји општа сагласност, али је за аутора ипак у стању да пружи допринос у разумевању овог феномена, уколико уведемо у разматрање множину појмова зла, и уколико појмове добра и зла схватимо као особине нечег другог, а не као нешто што постоји само по себи. Јер добро и зло су релациони појмови, нешто је или добро или зло у односу на нешто

друго, не само по себи. Зло није супстанца, ствар, већ особина ствари, догађаја и поступака, оно нема суштину. Зато зло не може бити један проблем, већ велики број феномена који сви доприносе људској несрећи, погоршању живота. „Зло на овом свету није само збир неправедних поступака које појединци врше у односу на друге појединце, или збир природних сила, већ постоји и у друштвеним институцијама. Из те перспективе можемо говорити о структурном злу.“¹³⁾

У начину на који аутор приступа истраживању феномена зла, избору стајних тачака његовог посматрања и систему повезивања његових ужих тематизација који нас доводи до финалног, практичног смисла које оно добија у завршници књиге, читује се и Свенсонова оригиналност и његова специфична стратегија читања овог сложеног друштвеног конструкта. Аутор не жели да пронице у дубљи смисао зла, мада књига обилује примерима таквих покушаја у сфери теологије, (политичке) филозофије, лепе књижевности, психологије антропологије. Али сви ти занимљиви наводи, аргументације и полемике са ауторима, чији број на свега 256 страница књиге заиста задивљује, овде воде основној спознаји да мо-

13) Лаш Фр. Х. Свенсен, *Филозофија зла*, Геопетика, Београд, 2006, стр. 25.

рамо поћи од зла као неизбежног аспекта света, зла какво се показује у искуству, да бисмо га схватили на начин који не представља мирење са њим, већ напротив, начин да му се супротставимо, ограничимо га, што је по аутору наша морална обавеза. Један од необоривих аргумената за то свакако представља податак који аутор наводи, а таквим фасцинантним/ужасавајућим и поентирајућим подацима обилује цела књига, да је у двадесетом веку из политичких разлога у просеку изгубљено неколико људских живота у минуто. Зло је за Свенсена превасходно морални и политички, практични, а не теоријски, онтолошки проблем. Зато се књига креће од теоријског ка практичном, од проблематике теодицеје ка политици.

Књига је подељена на три дела иза којих следе поговор и епилог. Први део књиге, под називом *Теологија зла*, посвећен је проблему теодицеје – питању да ли је постојање зла у свету компатибилно са чињеницом да га је створио добар, правичан и свемогући Бог. Ма колико читаоцу био занимљив као извор заборављене ерудиције, то је, по аутору, „теоријски слепи колосек“, који пажњу са конкретног зла скреће ка апстракцијама у којима губимо из вида прави проблем. Садржај другог дела књиге, под називом *Антропологија зла*, руковођен је циљем разумевања услова под којима

људи постају способни за зло. Најпре је изложена опсежна типологија зла, настала као производ Свенсеновог критичког избора и корекција постојећих типологија. Аутор разликује четири основна типа зла: *демонско зло*, као зло које људи чине због зла самог, што је по аутору проблематична категорија, јер чак и такво зло садржи део нечег другог, онога што је добро макар само за његовог починиоца; *инструментално зло*, које је заправо средство за постизање неког другог циља, доброг или лошег, при чему је актер свестан да чини зло; *идеалистичко зло* које актери чине верујући да чине добро и *плиткоумно зло* чија је основна одлика да његови актери делају не размишљајући о томе да ли је оно што чине добро или зло. Потом следе минуциозне студије случаја, анализе психолошких профила, понашања и аргументације три нацистичка ратна злочинца, као три различита али парадигматична представника синтезе претходно опсервираних типова зла, плиткоумног идеалисте и комформисте Анхајма, који је читалачкој јавности већ познат на основу студије Хане Арент *Ајхман у Јерусалиму*; управника Аушвица Рудолфа Хеса и Франца Штангла, команданта Собибора и Треблинке, логора смрти У Пољској. Оно што читаоца запрепашћује јесу налази да су сва тројица окарактерисани од стране стручњака као нормални, обични људи, без

сацистичких, или било којих других патолошких склоности. Оно што укратко објашњава њихово пристајање на зверства којима су руководили јесте хетерономни морал, што у овом случају значи одсуство моралне одговорности, комформизам, одсуство праве људске емпатије и глупост, која овде не подразумева недостатак интелигенције, већ недостатак разума. Глупост се овде показује више као социолошки него као психолошки проблем. Она се открива као резултат начина на који извесне историјске околности утичу на човека, психолошки феномен који прати одређене друштвене услове. Још један од важних узрока моралној неосетљивости представља недостатак индивидуалности као продукт препуштања дејству тоталитарне индоктринације, што је детаљно опсервирала Хана Арент бавећи се тоталитаризмом, а на чије се увиде аутор често позива у овом делу књиге. Свенсен упозорава: „деперсонализована структуре модерног доба, где су политика и морал у великој мери сједињени, извор су равнодушности. Лична одговорност и критичко мишљење у опасности су и морају се поново уздићи“.¹⁴⁾

Зло је за Свенсена првенствено морална категорија и тиче се људског делања. Зато је објаснити шта ћемо предузети

у погледу зла за аутора исто толико важно колико и разумети зашто чинимо зло. Тако књига напушта поље дескрипције и креће у правцу нормативне етике и политичке филозофије, где по Свенсену обитава прави проблем зла. Тако у трећем делу књиге, под називом *Проблем зла*, аутор показује како и зашто је проблем зла практичан проблем. Бавећи се с тим циљем контроверзама везаним за питање односа „етике врлине“ и „етике одговорности“, односно проблемом односа политике и насиља, Свенсен се посебно посвећује актуелним питањима оправданости/неопходности хуманитарних интервенција као и борбом против тероризма и границама које тој борби поставља одбрана људских права и права на увид јавности у процедуре хапшења и суђења терористима.

Полазећи од реформулације Кантовог категоричког императива који гласи „морам да поступам тако као да ублажавање свих туђих патњи зависи од мојих поступака“, Свенсен бројним примерима из стварности показује колико је одсуство емпатије и морална равнодушност узела маха у нашем времену. Не желећи да искључи могућност да човек поседује природну способност саосећања, аутор указује на то шта је све условљава и шта је све може блокирати. Једно од централних

14) Лаш Фр. Х. Свенсен, *Филозофија зла*, Геопоетика, Београд, 2006, стр. 144.

изворишта те блокаде саосећања јесте разлика између „њих“ и „нас“. Иако је ово разграничавање суштинско полазиште за стварање човековог идентитета, проблем је у томе што се ови парови често сматрају асиметричним, што представља основу за различит третман. Јер „свака верска, морална, економска, етничка или нека друга супротност претвара се у политичку супротност кад постане довољно снажна да ефикасно групише људе као пријатеље и непријатеље“.¹⁵⁾ Тако се и јавља тенденција да заборављамо неправду која погађа „зле“. Као један од примера тога Свенсен наводи чињеницу да несрећна судбина двеста педесет хиљада Срба протераних из Хрватске, које је требало сматрати злим, није наишла на велико саосећање светске јавности. Али у ставу према Србима а посебно теми НАТО интервенције на Косову Свенсен показује у најмању руку збуњујућу недоследност. Аутор бобмардовање Косова (и Савезне Републике Југославије) сматра оправданим, наводећи као основни аргумент заштиту цивила и безбедности региона, иако је причу о рату који је НАТО водио на Косову увео као пример за тезу да већина ратова не испуњава стандарде правичности (захтеви везани за правни основ

ратовања, за средства која се користе, као и правни основ везан за крај рата). Наводећи сам да Савет безбедности није одобрио ратне акције на Косову те да стога ова интервенција представља кршење људских права, и да је питање да ли се оно може морално одбранити, Свенсен десет страница ниже поново отвара тему акција НАТО-а на Косову. Овога пута реч је о поређењу са акцијама НАТО-а у Авганистану коме претходи Свенсеново потенцирање тога да не гаји никакве симпатије према Ал каиди и Талибанима, али да их утолико више гаји према цивилном становништву у Авганистану. Да ли то значи да на Косову није било цивила (српских, албанских или било којих других) који завређују његове симпатије? Инсистирајући на томе да у Авганистану није била у питању хуманитарна интервенција него рат под маском исте, Свенсен, напротив сматра да се на Косову радило о хуманитарној интервенцији у знак подршке цивилном становништву коме је претило етничко чишћење. Како аутор наводи, „на Косову је цивилно становништво бежало од оних који су били циљ бомбардовања, тј. Од Срба – у Авганистану су бежали од самог бомбардовања. На Косову је цивилно становништво желело да се бомбардова-

15) Карл Шмит, нав. према Лаш Фр. Х. Свенсен, Филозофија зла, стр. 125.

ње настави – у Авганистану је желело да престане“.¹⁶⁾

Ако се суздржимо од јачих реакција, оваква псеудоаргументација Свенсена изненађује посебно ако се има на уму да он иначе све време у књизи заузима критички став у тумачењу савремених сукоба, и да је чак изразито суревњив према хуманитарној мотивацији НАТО интервенција, као и да са жаљењем констатује да је данас Косово у великој мери етнички очишћено од Срба и Рома. Ако је могуће прогутати ову недоследност без извлачења негативних импликација, и то од аутора књиге чији је водећа идеја морал у одбрани хуманитета, онда ово дело свакако треба прочитати, како због његове ерудитности, занимљивости тако и због једноставног језика којим је писано, што га чини приступачним ширем кругу читалаца.

16) Лаш Фр. Х. Свенсен, Филозофија зла, стр. 226.

Лорна Штрбац¹⁷⁾

**Јасна Милошевић -
Ђорђевић,
Човек о нацији,
Институт за политичке
студије Београд, 2008.**

Појам идентитета, индивидуалног или колективног, појавио се, у друштвеним наукама релативно касно. Но након почетног стидљивог помаљања овог појма средином 20. века, крај века је обележен његовом све фреквентнијом употребом, и то не само у друштвеним наукама, него и у публицистици и политичком говору. Претерана учесталост појма идентитета је постепено довела до његовог хабања и губљења прецизног значења. Кад је реч о нацији и националном идентитету, у социолошкој, политиколошкој и филозофској литератури постоји права теоријска збрка и концептуална анархија. Ова теоријска анархија и неодређеност појма нације и националног идентитета није резултат само постојања различитих теоријских приступа социјалним идентитетима, него је условљена и дубоким друштвеним променама које су се током 20. века дешавале на светском плану. Појава аутономистичких и сепаратистичких покрета, транснационалних организација, експанзија неолиберализма,

17) Докторант на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

затим глобализација привреде, медија, културе, спорта, информација, тероризма, актуелизовали су проблем нације крајем 20. и почетком 21. века али и истовремено произвели постојање дијаметрално различитих одређења самог феномена. Појам нације је попут многих других, иначе научних појмова, постао семантичко поље у којем се укрштају и сукобљавају различите теоријске, идејне, идеолошке и политичке струје. У суштини, крајем 20. века су се кристализовале две међусобно опозитне теоријске струје које на два различита начина схватају нацију. По првој, нација је превазиђени облик социјално-политичке организације, резидуа прошлости, политичко-институционални одраз традиционалног и конзервативног друштва, и у будућности ће под утицајем читавог низа фактора постепено нестати, док по другој, нација је још увек основни облик социјално-политичке организације савременог друштва, а национална држава основна јединица међународних односа. Независно од тога да ли је реч о грађанском или етничком концепту нације, нација је у савременом друштву угрожена са два аспекта, транснационалног и субнационалног. Дубоке промене које се дешавају у савременом друштву реперкутујући се на државу, суверенитет, нацију, национални идентитет кључни су узрок због

којег је интересовање за нације и националне идентитете и даље присутно, и то не само код нас него и у свету уопште.

Јасна Милошевић-Ђорђевић у књизи; *Човек о нацији-схватање националног идентитета у Србији*, коју је објавио Институт за политичке студије 2008. године, се бави нацијом и националним идентитетом, али са једног посебног аспекта. Пре него што се укаже на специфичност ауторкиног приступа проучавању националног идентитета који га чини дистинктивним у поређењу са осталима, битно је истаћи да ова књига због више разлога заслужује пажњу научне јавности. Посебна особеност књиге, која је истовремено чини релевантним и вредним научним делом је та да је она настала синтетизовањем емпиријског, квантитативног и квалитативног истраживања, са једне стране и теоријског промишљања и експлицирања дате емпиријске грађе, са друге. Дакле, у основи теоријских ставова ауторке и закључака студије који су наведени на њеном крају, налазе се истраживања схватања, и структуре значења националног идентитета, иначе, спроведена на територији Републике Србије у два временска периода, током 2003 године и три године касније - 2006.

Монографија *Човек о нацији - схватање националног идентитета у Србији*, се са-